

Ж.А. Хамзина¹, А.К. Тусубекова^{1*}

¹Абай атынлағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: mtmmp13@mail.ru, *alinatk2015@mail.ru)

КРИПТОВАЛЮТАНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ОРНЫ

Аннотация

Цифрлық технологиялардың бүкіл әлемге таралуы, олардың өмірдің барлық салаларына енуі оң және теріс бағытта айтарлықтай өзгерістерге әкелді.

«Криптовалюта» термині цифрлық валюта және виртуалды активтер ұғымдарымен қатар құқық қолдану тәжірибесінде бұрыннан орнығып келеді. Кеңінен қолданылғанымен, арнайы нормативтік тұрғыдан толық бекітілмеген және кешенді түрде реттелмеген бұл ұғым сот тәжірибесінде сынақ пен қателіктер арқылы біртіндеп қалыптасып, дамудың өзіндік жолын таңдады. Мұндай жағдай қоғамның барлық салаларын қамтыған цифрландыру үдерісімен байланысты болып, экономикалық және әлеуметтік қатынастардың бір бөлігін виртуалды кеңістікке көшіруге ықпал етті. Соның нәтижесінде криптовалюталар кейбір құқыққа қарсы әрекеттерді жүзеге асырудың құралына айналып, қылмыстық құқық үшін жаңа сын-қатерлер туындатуда.

Мақала Қазақстан Республикасындағы қылмыстық құқық бұзушылық жүйесіндегі криптовалюталардың рөлін зерттеуге арналған. Зерттеуде криптовалюталардың құқықтық мәртебесін айқындау, олардың қатысуымен жасалатын қылмыс түрлерін талдау, құқық қорғау органдары кездесетін қиындықтарды көрсету және қылмыстық заңнаманы жетілдірудің ықтимал бағыттарын анықтау мәселелері қарастырылады. Сонымен қатар, халықаралық тәжірибені ескеру қажеттілігі де атап өтіледі.

Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелік-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және криминологиялық тәсілдер құрайды.

Түйін сөздер: цифрлық технология, криптовалюта, цифрлық валюта, криптовалюталық қатынас, қылмыстық құқық бұзушылық, криптовалюталық қылмыстық құқық бұзушылық.

Хамзина Ж.А.¹, Тусубекова А.К.¹

*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
(e-mail: mtmmp13@mail.ru, alinatk2015@mail.ru)*

О РОЛИ КРИПТОВАЛЮТЫ В СИСТЕМЕ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Аннотация

Термин «криптовалюта» наряду с понятиями цифровой валюты и виртуальных активов уже прочно закрепился в правоприменительной практике. Несмотря на широкое использование, данный термин до сих пор не имеет специального нормативного закрепления и комплексного правового регулирования, вследствие чего в судебной практике он формировался постепенно, проходя этапы проб и ошибок. Такая ситуация связана с процессами цифровизации, охватившими практически все сферы общества и способствовавшими переносу части экономических и социальных отношений в виртуальное пространство. В результате

криптовалюты в ряде случаев становятся инструментом совершения противоправных действий, создавая новые вызовы для уголовного права.

Статья посвящена исследованию роли криптовалют в системе уголовных правонарушений Республики Казахстан. В работе рассматриваются вопросы определения правового статуса криптовалют, анализа видов преступлений, совершаемых с их использованием, выявления трудностей, с которыми сталкиваются правоохранительные органы, а также определения возможных направлений совершенствования уголовного законодательства. Кроме того, подчеркивается необходимость учета международного опыта.

Методологическую основу исследования составляют системно-правовой, сравнительно-правовой и криминологический подходы.

Ключевые слова: цифровая технология, криптовалюта, цифровая валюта, отношения с криптовалютой, уголовное правонарушение, уголовное правонарушение, связанное с криптовалютой.

Zh.A. Khamzina¹, A.K. Tussubekova¹
¹Abai Kazakh National Pedagogical University
*(e-mail: mmmmp13@mail.ru, *alinatk2015@mail.ru)*

ON THE ROLE OF CRYPTOCURRENCIES IN THE SYSTEM OF CRIMINAL OFFENSES

Abstract

The term “cryptocurrency,” along with the concepts of digital currency and virtual assets, has already become well established in law enforcement practice. Despite its widespread use, this concept has not yet received specific regulatory recognition or comprehensive legal regulation, and therefore it has gradually evolved in judicial practice through a process of trial and error. This situation is associated with the processes of digitalization that have affected almost all spheres of society and facilitated the transfer of certain economic and social relations into the virtual space. As a result, cryptocurrencies in some cases become instruments for committing unlawful acts, creating new challenges for criminal law.

The article is devoted to examining the role of cryptocurrencies in the system of criminal offenses in the Republic of Kazakhstan. Particular attention is paid to defining the legal status of cryptocurrencies, analyzing types of crimes committed using them, identifying the difficulties faced by law enforcement agencies, and determining possible directions for improving criminal legislation. In addition, the importance of taking international experience into account is emphasized.

The methodological basis of the research consists of system-legal, comparative-legal and criminological approaches.

Keywords: digital technology, cryptocurrency, digital currency, relations with cryptocurrency, criminal offense, criminal offense related to cryptocurrency.

Kіpіcne

Цифрландыру экономикалық, қоғамдық-саяси және құқықтық институттардың трансформациясын айқындайтын ХХІ ғасырдың негізгі бағыттарының біріне айналды. Осы үдерістің маңызды нәтижелерінің бірі – орталықтандырылған эмитенті жоқ, бірақ құндылық тасымалдаушысы ретінде қызмет ететін виртуалды активтер болып табылатын криптовалюталардың пайда болуы және олардың кеңінен таралуы.

Қазақстан Республикасының заңнамасы криптовалютанан ақша немесе ресми төлем құралы ретінде әлі мойындамағанымен, құқық қолдану практикасы олардың экономикалық айналымның белгілі бір бөлігіне айналғанын және заңды әрі заңсыз мақсаттарда белсенді пайдаланылатынын көрсетеді. Цифрлық қаржы активтерінің азаматтардың күнделікті өміріне және кәсіпкерлік субъектілерінің қызметіне енуі, сондай-ақ олармен байланысты құқық бұзушылықтардың өсуі бұл құбылысты ғылыми тұрғыдан зерттеудің өзектілігін арттырады.

Криптовалюталар қылмыстық құқық саласында бірнеше қырынан көрініс табады: олар қылмыстың заты, оны жасау құралы, қылмыстық әрекеттің нәтижесі немесе қылмыстық құқық бұзушылыққа ықпал ететін фактор болуы мүмкін. Осыған байланысты олардың қылмыстық-құқықтық қатынастар жүйесіндегі орнын кешенді талдау қажеттілігі туындайды.

Сонымен қатар криптовалюта айналымымен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар санының артуы дәстүрлі тергеу әдістері мен дәлелдеу тәсілдерінің жеткіліксіздігін көрсетеді, өйткені олар көбіне цифрлық ортаның ерекшеліктерін толық ескере бермейді. Сот тәжірибесінде криптовалюта көбіне қылмыстық құқық бұзушылықтың құралы немесе заты ретінде қарастырылады, сондықтан мұндай іс-әрекеттер қылмыстық заңнаманың Ерекше бөлімінің әртүрлі тараулары бойынша саралануы мүмкін.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеудің әдіснамалық негізі танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістерін кешенді қолдануға негізделген. Жалпы ғылыми тәсілдерге талдау және синтез, дедуктивті және индуктивті процедуралар, жіктеу, сонымен қатар құрылымдық-функционалдық және басқа әдістер кірді. Әдістемелік жобалау ғылыми міндеттерді шешудің бастапқы тұжырымдамасы ретінде қызмет еткен жүйелеу, салыстырмалы-құқықтық және криминологиялық талдауға негізделген.

Эмпирикалық мәліметтерді алу үшін құжаттарды, баспа және электронды көздерден алынған материалдарды зерттеу әдістері қолданылды. Олар криптовалюталарды қолдану арқылы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың қылмыстық-құқықтық шараларын жетілдіруге, сондай-ақ оларға немесе олардың айналымына қатысты мәселелерді анықтау мақсатында құқық қолдану практикасынан ақпарат жинау мен зерттеуде қолданылды.

Нәтижелер және талқылау

1. Криптовалютаның құқықтық табиғаты және оның тұжырымдамалық түсінігі

Криптовалюта ақпараттық және қаржылық құбылыс ретінде

Криптовалюталар – бұл цифрлық немесе виртуалды валютаның бір нысаны. Криптовалюталар транзакцияларды тексеру үшін таратылған тіркеу технологиясын (DLT) пайдаланады, содан кейін олар тұрақты цифрлық жазбаға қосылады. 2009 жылы іске қосылған Биткоин сынды алғашқы криптовалюта сонан бері көпшілікке танымал. Биткоин - алғашқы орталықтандырылмаған виртуалды валюта. Бұл валюта транзакцияларда үшінші тарап болмағандықтан кеңінен таныла түсті, ал қалғандарының болса тек делдал ретінде орталықтандырылған ұйымдары болды [1,133 б.].

Криптовалютаны келесі ерекшеліктерді қамтитын күрделі құбылыс деп тани аламыз:

- Цифрлық ақпараттық өнім,
- виртуалды мүліктік объекті,
- балама төлем құралдары,
- арнайы инвестициялық инструмент.

Шын мәнісінде қылмыстық құқық тұрғысынан криптовалютаның нақты нормативтік анықтамасының болмауы қылмыстық іс-әрекеттерді саралауда, шығынды анықтауда, қылмыстық құқық бұзушылық затын тануда және сараптама жүргізуде көп қиындықтар тудырады (Кесте -1).

Кесте – 1. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеудегі құқықтық проблемалар

Мәселе	Сипаттамасы	Салдары
Құқықтық мәртебенің айқындалмауы	Криптовалютаның заңды анықтамасының болмауы	Қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралаудағы қиындықтар
Келтірілген залалды бағалау	Құнын есептеу әдістемесінің жоқтығы	Құқық қолдану тәжірибесіндегі әртүрлілік
Мамандар тапшылығы	Блокчейн-талдау саласындағы сарапшылардың жетіспеуі	Тергеу барысында жіберілетін қателіктер

Криптовалюта мүлік ретінде

Ғылыми әдебиеттерде криптовалютанан өзге де мүліктердің қатарында кеңінен қарастырады. Себебі ол экономикалық құнға ие, азаматтық айналымға қатыса алады, иелену объектісі болуы мүмкін, сондай-ақ оны тауарлар мен қызметтерге айырбастауға болады.

Дәл осы мүліктік бағыттағы түсінік криптовалюталарды қылмыстық-құқықтық қорғау тетіктері жүйесіне тиімді біріктіруге мүмкіндік береді.

Бұл жазбаның ең танымал нұсқасы - Bitcoin қолданатын блокчейн.

Блокчейн – бұл криптография деп аталатын үнемі өсіп келе жатқан деректер құрылымын құру және тексеру үшін шифрлау әдісімен белгілі бір математикалық алгоритмдерді қолданатын, оған тек деректерді қосуға болатын және бар деректерді жоюға болмайтын механизм.

Блокчейндерде бір уақыт аралығында орын алған транзакциялар бухгалтерлік кітаптағы транзакция деректерінің виртуалды тізіміне (яғни, «блок») құрастырылады және басқа пайдаланушылардың консенсусымен тексеріледі. Жүйе трансшекаралық төлем платформасы ретінде құрылған, ол тең-теңімен, үшінші тұлғалардың қатысуынсыз немесе орталықтан-дырылған құқықтық қадағалаусыз іске асырылады (мысалы, банк).

Пайдаланушылар өздерінің криптовалюталарын «әмияндарда» сақтай алады, олар ашық кілттен (шот нөміріне ұқсас) және жеке кілттен (Мысалы, PIN кодын) тұрады, мысалы, оны пайдаланушының қатты дискісінде, сыртқы медида немесе Интернетте сақтауға болады [2, 328 б].

Бұл жүйе жоғары деңгейде сенімді, бірақ теріс мақсатта пайдалану мүмкіндіктеріне бар.

Заманауи цифрлық құралдар жылдам трансшекаралық тасымалдауды, анонимділіктің жоғары деңгейін, делдалдардың болмауын және желі қатысушылары арасындағы сенімді қамтамасыз етеді. Дәл осы қасиеттер қылмыстық ортада белсенді қолданылады.

Криптовалюталарды пайдалану барысында келесідей жағдайлар құқық қорғау практикасында орын алып жатады:

- есірткі және психотроптық заттардың заңсыз айналымында;
- қару-жарақ пен басқа да тыйым салынған заттарды сату схемаларында;
- экстремистік материалдарды тарату кезінде;
- терроризмді қаржыландыру операцияларында;
- ақшаны жылыстату схемаларында;
- желілік технологияларды қолдану арқылы ұрлағанда;
- есептеу қуатын дұрыс пайдаланбаған жағдайда.

Мәмілелердің жасырын болуы және тиімді мемлекеттік бақылаудың болмауы мұндай қылмыстық істерді тергеуді едәуір қиындатады. Қылмыскерлер криптовалютанан келесі жағдайларда тандайды:

1. Банктік реттеу болмаған жағдайда.

Тұлғаның жеке басын растауды қажет етпейді.

2. Транзакцияларды қадағалаудың қиындығы.

Блокчейн жұмысы таза десек те пайдаланушының жеке басын анықтау өте қиын.

3. Мемлекеттік бақылаусыз халықаралық аударымдарды жүзеге асыру мүмкіндігінің болуы.

Осы аталған жағдайлар криптовалюталарды қылмыстық әрекеттерде қолдануға объективті түрде ықпал етеді.

Қазіргі уақытта криптовалюталарды пайдалануды жеңілдететін құралдар кеңінен қолжетімді. Соңғы уақытта криптовалюталарды қылмыстық мақсатта пайдалану тек киберқылмыспен шектелмейді, ол ақшалай төлемдерді аударуды талап ететін қылмыстардың барлық түрлеріне тән. Бүгінде криптовалюта нарығы жан-жақты дамыған. Биткойн нарықты альткойндер деп аталатын көптеген басқа монеталармен бөліседі. Дегенмен, ол әлі күнге дейін нарықтағы үлесі 44% болатын ең құнды монета болып табылады. Альткойндердің таралуы шифрлау үшін ерекше маңызы бар және күрделі мемлекеттік тізілімді пайдалану арқылы анонимділіктің жоғары деңгейін ұсынатын жеке монеталардың пайда болуын қамтиды.

Заңды тұрғыдан жүктелмесе де тәжірибеде криптовалюта қаржы инструменті функциясын іске асырады. Ал онымен байланысты қылмыстық іс-әрекеттер мүліктік бағытта, экономикалық мақсатта және қаржылық ниетпен атқарылады. Саны геометриялық прогресте өсіп келе жатқан компьютерлік қылмыстарды айтпағанда, сандық белсенділік меншікке қарсы (алаяқтық), экономикалық қызметте (кірістерді легализациялау, салықтан жалтару, заңсыз кәсіпкерлік және т.б.), сондай-ақ есірткі мен психотроптық заттардың заңсыз айналымы, терроризмді қаржыландыру саласындағы қылмыстарды жасау кезінде кеңінен байқалады. Қылмыстық құқық теориясында криптовалюта айналымы саласында жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтар *қаржылық қылмыстар санатына да, цифрлық технологиялар саласындағы киберқылмыс* немесе оның ішінде виртуалды активтерге қол сұғу есебінен саны артып келе жатқан *компьютерлік қылмыстарға* де жатады.

Қаржылық қылмыстар ұғымына қатысты айтсақ, барлық экономист ғалымдар криптовалюталарды қаржы немесе қаржы құралдарына жатқызуға болады деген пікірмен келіспейді.

Экономикалық бағыттағы қылмыстар бойынша қылмыстық заң криптовалюта ұғымын анықтау үшін бланкеттік нормаларға, яғни қаржылық және салық салаларына жүгінуді қажет етеді.

Криптивалюта саласындағы құқыққа қайшы іс-әрекеттерді зерделеу барысында оған трансұлттық, жоғары латенттілік тән екенін, бірыңғай бақылаудың жоқтығы, дәлелдеу процесінің күрделілігін аңғару қиын емес.

Бұл зат виртуалды жағынан материалдық емес сипатқа ие бола алады, онымен мемлекетке (егер бұл қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстату мәселесі болса) немесе оның жекелеген азаматтарына (әртүрлі жымқыру жағдайында) келетін залалды анықтайды, мысалы, криптовалюта пирамидаларын құру, заңсыз банктік қызмет көрсету, криптовалюта шотының мазмұнын жоғалту немесе бұғаттау және т.б. жағдайында заңдастырылған криптовалютаны таңбалауда және т.б.

Экстрадициялау туралы Еуропалық Конвенция (ETS № 024, Париж, 1957 ж.13 желтоқсан) салықтарға, алымдарға, баждарға және валюталық операцияларға қатысты құқыққа қайшы іс-әрекеттерді *қаржылық қылмыстар* ретінде қарайды. Еуропа Кеңесінің қылмыстық жолмен және терроризмді қаржыландырудан алынған кірістерді жылыстату, анықтау, алып қою және тәркілеу туралы Конвенциясы (Варшава, 16 Мамыр 2005 ж.) олардың қатарына қылмыстық жолмен алынған кірістерді жылыстатуға байланысты қылмыстарды жатқызады. Қылмыстық жолмен алынған қаражат пен басқа да мүлікті заңдастыру халықаралық қауымдастықтағы қаржылық қылмыстарға қарсы күресте басымдыққа ие деп айту артық айтқандық болмас еді [3, 72 б.].

Қылмыстық жолмен алынған қаражатты заңдастыру, әсіресе криптовалюталардың арқасында, халықаралық қаржы жүйесінде бақылауды қиындатады. Криптовалюталардың анонимдік сипаты заңсыз әрекеттердің өнімдерін жасыру және оларды заңды айналымға енгізу үшін жиі пайдаланылады.

Криптосферада жасалған қылмыстардың объективті жағы қаржылық қылмыстарға ұқсас, өйткені олардың мақсаттары бірдей және салалық нормалар мен ережелерді бұзады. Сондай-ақ, криптовалюта қылмыстары, қаржылық қылмыстар сияқты, *көп объектілі* болып табылады және қылмыс субъектісінің белгілері толығымен бірдей екенін атап өткен жөн.

Отандық ғалымдардың пайымдауынша, құқық қолдану тәжірибесінде көбінесе криптовалюталармен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілік ҚР ҚК-нің 214-бабымен туындайды. Сондай-ақ цифрлық активтердің таралуына қарай қылмыстық іс-әрекеттер ҚР ҚК-нің 190, 218, 258, 297-баптарымен саралану фактілері орын алады [4].

Осы тұста криптовалюталық қатынастардың құқықтық реттелуі бағытындағы ғылыми ізденістердің авторы М.М. Долгиева келесідей ой-пікір келтіреді: «Криптовалюталық қылмыстардың жалпы танылған қол сұғушылық жүйесіндегі орнын нақты анықтау қиын. Яғни, заң шығарушы криптовалюталар жоқ деп санап тұрғанда қылмыстық заң және заң доктринасы де-юре жоқ жерден орын іздегендей боламыз.

Дәл осындай тұжырым заң ережелері криптовалюта айналымын реттегендіктен туындап отыр. Мысалы, салық органдарының криптовалюталарды сатудан түсетін кірістерден салық төлемдерінің алатынын, сондай-ақ құқық қорғау органдары криптовалюта түрінде пара алудан жай айналып өтпейтінін ескерсек, онда мемлекеттік органдар үшін криптовалюталар жоқ деп айту қиын.

Заң шығарушы цифрлық емес қаржылық активтерден және басқа да цифрлық құқықтар мен цифрлық валюталардан басқа, ақшаның әдеттегі балама түрі криптовалюталардың мәртебесін ресми түрде анықтамайынша, бұл мәселе өз шешімін таппайды.

Криптовалюта дегеніміз не, ол мүлік, тауар, ақпарат немесе жалпы ақша суррогаттары ма деген пікірталастарға қарамастан, ақшаны есептеудің балама түрі дегенді өзгерту мүмкін болмайды. Заң шығарушы қандай шешім қабылдаса да, сөздің этимологиясына негізделген криптовалюталар валюта ретінде танылады. Болашақта криптовалюта технологиялары халыққа қазіргі уақыттағы цифрлық ақша сияқты таныс болады» [5, 72 б.].

Осылайша, қылмыстық құқық ғылымы қазірдің өзінде қылмыстық құқық бұзушылық жүйесінде, қылмыстық құқық бұзушылық құрамында криптовалюталар мен оларды пайдалану арқылы жасалған қылмыстардың орнын анықтау маңызды.

2 Криптовалютаның көмегімен жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жіктелуі

Қаржылық қылмыстың заты мен объектісі туралы классикалық түсінікті криптовалюталар өзгертуде, сонымен қатар фокусты оны жасау әдісінен қылмыс жасау барысында қолданылатын құралдарға ауыстыруда. Мұндай құралдар көп болуы мүмкін және цифрлық технологиялардың дамуы аясында жаңалары пайда болады.

Е.А. Рускевич, И.И. Малыгин осы мәселені зерттеу барысында криптовалюта айналымымен байланысты қылмыстарды келесідей топтастырады:

- криптовалюта қылмыс заты ретінде,
- криптовалюта қылмыс құралы ретінде және
- генезис (майнинг) мақсатында жасалынатын қылмыстар [6, 115 б.].

Ал В.А. Перов қылмыстың сипатына қарай криптовалюталарды қолданатын қылмыстарды төмендегідей жіктейді:

1) жымқыру заты ретінде;

2) мемлекеттік немесе муниципалдық қажеттіліктер үшін тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу кезінде ресми спорттық жарыстың немесе әсерлі коммерциялық жарыстың, парақорлықтың, коммерциялық парақорлықтың нәтижесіне заңсыз ықпал ету заты, сондай-ақ осы қылмыстарды арандату, сондай-ақ парақорлықпен байланысты басқа да қылмыстарды жасау;

3) қылмыстық жолмен алынған қаражатты немесе басқа мүлікті жария ету (жылыстату), сондай-ақ қылмыстық жолмен біле тұра алынған мүлікті сатып алу немесе сату;

4) заңсыз әрекеттерді қаржыландыру құралы;

5) суррогат төлем құралы ретінде адамға, қоғамдық қауіпсіздік және т.б. қарсы басқа да қылмыстарды жасау құралы [7, 17 б.].

Отандық қылмыстық заңнамада криптовалюталармен жасалатын алаяқтық жайлы арнайы норма жоқ, ол алаяқтық туралы жалпы нормамен реттелінеді.

Қазақстандық ғалым Е.Н. Өтегенова блокчейн ортасында жүзеге асырылатын транзакциялар мен берілетін міндеттемелердің шынайылығын тексеру іс жүзінде мүмкін еместігін атап өтіп, бұл жағдай криптовалютаға байланысты алаяқтық үшін дербес қылмыстық құрамды заңнамада бекітудің негізгі алғышарты болып табылатынын көрсетеді [8, 48 б.].

Енді жоғарыдағы жіктемеге сай қылмыстық құқық бұзушылықтарға қысқаша шолу жасап кетсек (Кесте - 2).

Кесте–2. Криптовалютаны пайдалану арқылы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың жіктелуі

Санат	Сипаттамасы	Мысалдар
Криптовалюта қылмыстық құқық бұзушылық құралы ретінде	Төлем жасау және қылмыстық іздерді жасыру тетігі	Есірткі саудасы, қару-жарак айналымы
Криптовалюта қылмыстық құқық бұзушылық заты ретінде	Жымқыру мен алаяқтықтың объектісі	Жеке кілттерді ұрлау, әмияндарды бұзу
Майнингке қылмыстық байланысты құқық бұзушылықтар	Бөгде есептеу қуаттарын заңсыз пайдалану	Майнинг-скрипттерді енгізу

Криптовалюта құрал ретіндегі қылмыстық құқық бұзушылықтар

Теорияда криптовалютаны құрал ретінде тану қылмыстық құқық бұзушылықтың жекеленген түрлеріне қарай анықталады.

Күн сайын кеңінен таралып келе жатқан қылмыстардың бірінші тобы - азаматтық айналымда шектелген немесе тыйым салынған заттардың айналымына қатысты актілер, оларда криптовалюта төлем құралы ретінде әрекет етеді. Оларға, ең алдымен, есірткі құралдары мен психотроптық заттардың, қару-жарактың, сондай-ақ порнографиялық материалдардың заңсыз айналымына байланысты қылмыстар жатады.

Криптовалюталарды пайдалану қылмыстық жолмен алынған қаражатты заңдастырудың кең таралған құралы болып табылады.

ҚР Қылмыстық Кодексінің 218-бабы бойынша цифрлық қаржы активтерімен жасалатын операциялардың транзакциясын саралау 2009 жылғы 28 тамыздағы №191-IV ҚР Заңына тұжырымдалған ережеге негізделген¹.

Бұл қылмыстардың ішінде ең көп таралғандары:

- darknet арқылы есірткі саудасы;
- қару-жарак пен оқ-дәрі саудасы;
- порнографиялық материалдарды тарату;
- террористік ұйымдарды қаржыландыру;
- бопсалау және кибершантаж («төлем бағдарламасы»);
- қылмыстық кірістерді жылыстату.

Криптовалюта қылмыстық транзакцияларды жасыруды жеңілдететін «ыңғайлы» төлем түрі ретінде пайдаланылады.

Криптовалюта қылмыстық құқық бұзушылық заты танылатын қылмыстық құқық бұзушылықтар

Криптовалюта азаматтық заңнамада ресми түрде азаматтық айналымның заты ретінде мойындалмаған. Десе де М.М. Долгиева, криптовалюта өзінің ерекше қасиеттеріне, құндылығына, мүмкіндігіне байланысты азаматтық айналымның заты болып танылады және де азаматтық заңнама шеңберінде оны басқа да мүлік түрлеріне жатқызылуы тиіс екенін атап өтеді [9, 45 б.]. Бұл ұстаным қылмыстық құқық ғылымында қолдауға ие. Ресейлік ғалымдар Ю.В. Грачева, С.В. Маликов және А.И. Чучаев, криптовалюталарды меншік деп тану арқылы қылмыс заты саналатын іс-әрекеттерді саралау мәселесін шешуге мүмкіндік туындайды деп есептейді [10, 207 б.].

Алайда, криптовалютаның заңнамаларда ресми мойындалмауы оның азаматтық құқық объектісі ретінде танылуына жол бермейді. Оған қоса криптовалюта, жымқырудың заты ретінде

¹ Қылмыстық жолмен алынған кірістерді заңдастыруға (жылыстатуға), терроризмді қаржыландыруға және жаппай қырып-жою қаруын таратуды қаржыландыруға қарсы іс-қимыл туралы ҚР 2009 жылғы 28 тамыздағы №191-IV Заңы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000191_

белгілі бір экономикалық және материалдық параметрлерге ие бола алмайды деген көзқарас кездеседі [11, 147 б.].

Десе де М.А. Простосердов криптовалютаны тауарға тән қасиетке, өзіндік құнға ие және басқа адамның меншік құқығына жататын, тиесілі виртуалды тасымалдауышқа жинақталған бірегей компьютерлік деректер жиынтығын құрайтын криптовалюта цифрлық ақпараттық өнім ретінде ҚК-пен қарастырылған жымқырудың заты деген бағытты ұстанады [12, 18 б.].

ҚР ҚК 190-бабының диспозициясында криптовалюталармен алаяқтық жасаудың ерекшеліктері нақтыланбаған, онда тек жалпылама белгілер ғана бар. Отандық ғалымдар аталған нормада криптовалюталық алаяқтықтың келесі белгілерін бөліп қарастыруды ұсынады:

1) Криптовалюталық инвестицияға қатысты жоба жөнінде жалған түсінік қалыптастыру

2) Криптовалюталық активтердің бар екендігі жөнінде шындыққа сәйкес келмейтін мәліметтерді тарату.

3) Смарт-келісімшарттарды пайдалана отырып алдау немесе оларды жалған түрде көрсету. Нәтижесінде жәбірленуші мұндай шарттармен өзара әрекеттескеннен кейін цифрлық активтеріне бақылау жүргізу мүмкіндігінен айырылады.

4) Жеке қарым-қатынастарға немесе әлеуметтік байланыстарға негізделген сенімді теріс пайдалану. Криптовалюталық операциялардың қайтарылмайтынын жәбірленуші кейін ұғынады.

5) Транзакция жасау барысында криптовалюта айырбастаудың немесе аударымның нақты жүзеге асырылмауы. Алаяқтар ақшалай қаражатқа балама ретінде криптовалюта жіберуге уәде бергенімен, міндеттемелерін орындамайды [13, 100 б.].

Криптовалюта мынадай қылмыстық іс-әрекеттерде қолданылады:

– зиянкестердің кіру кілттерін ұрлағанда;

– иелерін адастыруда;

– фишингтік сайттарды пайдалануда;

– криптоэмиянды бұзуда;

– крипто биржаларында алаяқтықта.

Яғни мұнда криптовалюта маңызды емес, бар мәселе оның құнында, ал бұл қылмыстың затын анықтаудың жаңа тәсілін анықтау міндетін жүктейді.

Сот практикасында криптовалюталардың құнын бағалауға уәкілетті органның болмауы жиі қиындықтар тудырады (Кесте - 2). Сондықтан да қылмыстық істерді тергеу кезінде жәбірленушіге келтірілген залалдың мөлшерін анықтау үшін маманның қорытындысына немесе қылмыс жасалған кездегі сауда алаңы (крипто биржасы) арқылы алынатын криптовалюта бағамы туралы мәліметтерді негізге алуға тура келеді.

Криптовалюта генезисі мақсатында жасалған қылмыстық қолсұғушылықтар

Генезис-жаратылыс блогы блокчейн желісіндегі бірінші блок ретінде қызмет етеді. Ол транзакциялардың бұзылмайтын тізбегін құра отырып, кейінгі блоктар қосылатын негіз-бастама саналады. Генезис блогын басқа блоктардан ерекшелендіретін нәрсе, ол алдыңғы блокқа сілтеме жасамайды, өйткені бұл тізбектегі бірінші блок. Оның орнына, ол бірегей деректерді қамтиды және бүкіл блокчейн жүйесінің бастапқы нүктесі ретінде қызмет етеді.

Криптовалюта генезисі мақсатында жасалған қылмыстық қолсұғушылықтарға ҚК-тің Ақпараттандыру саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар жатады. Мысалы, азамат Б. веб-сайттың әкімшілік бөлігіндегі заңмен қорғалатын компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізеді. Монепо криптовалютасын алу үшін жеке кілтпен скрипт кодын ендіру арқылы жеке мүддесі үшін заңсыз қолжеткізу ақпараттардың модификациялануына (өзгертуге), сондай-ақ пайдаланушылардың барлықтарының сайтқа кіргендігі туралы ақпаратты қамтитын компьютерлік ақпаратты жоюға және 45 ГБ сайттың компьютерлік ақпаратына өзгерістердің енгізілуіне (кіру тарихы мен команда тарихының журналдары) алып келеді.

Айта кету керек, егер криптовалюталық іс-әрекеттер ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның аса маңызды ақпараттық ресурстарына қолжеткізу және (немесе) пайдалану ережелерін бұзумен байланысты болса, ҚК-тің 205-бабының 2-тармағымен саралануға жатады.

Майнингті жасыру үшін зиянды бағдарламаны пайдалану; энергетикалық ресурстарға заңсыз қосылу; майнинг скриптерін орнату үшін серверлерді бұзу; мемлекеттік мекемелердің жабдықтарын пайдалану жолымен жасалынатын криптовалюталық іс-әрекеттер, әдетте сот практикасында компьютерлік ақпараттық қылмыстық құқық бұзушылық ретінде сараланады.

3. Әлемдік тәжірибеге сүйенсек, криптовалюталық қатынасты реттеудің келесілей үлгілері белгілі:

Қатал реттеу, оларға Қытай, Үнді елдерін жатқызамыз. Аталған мемлекеттерді майнингке және криптовалютаға тыйым салынған.

Жартылай легализацияланған. Мұнда криптовалюта цифрлық активке жатады (ЕО пен АҚШ).

Цифрлық активтердің қолдауымен инновацияланған. Швейцария, Сингапур, Япония сынды озық елдерде криптовалюта қаржы жүйесіне енген.

Бүгінде Қазақстан үшін ұсынылып отырған модульдерден екінші бағытты ұстану тиімдірек. Сол цифрлық активтер иелерінің идентификациялануын міндеттеу, криптовалюта азаматтық заңнамалармен заңдастыру; айналым талаптарын сақтамағаны үшін жауапкершілік енгізу; криптовалюта нарығын лицензиялау күн тәртібіне қоюды қажет етеді.

Жоғарыдағылардың негізінде криптовалюта саласында отандық қылмыстық заңнаманы келесі бағыттарда жетілдіру маңызды болмақ: заңнамаларда криптовалютаға анықтама беру және оның құқын ресми бағалау; осы саладағы қызметті лицензиялау; қылмыстық және әкімшілік жауапкершілік көзделген құқықтық нормалардың қабылдануы; ұлттық бағалау орталықтарын құру; халықаралық деңгейде криптовалюталық деректер базасын қалыптастыру және т.б.

Қорытынды

1. Криптовалюта қазіргі әлеуметтік-экономикалық жүйенің маңызды элементіне айналды және оны қылмыстық заңмен елемеуге болмайды. Оның Қазақстанда ресми мәртебесі жоқтығына қарамастан, нақты қарым-қатынас оның қылмыстық іс-әрекетте белсенді қолданылуын растайды.

2. Нақты құқықтық мәртебенің болмауы қылмыстарды тергеуді қиындатып қана қоймайды, сонымен бірге мемлекеттің қаржылық қауіпсіздігіне қауіп төндіреді. Сондықтан криптовалюталық қатынасты кешенді нормативтік құқықтық тұрғыда реттеген; қылмыстық заңнаманы жетілдірген; арнайы мамандар даярлаған (экономикалық, IT және құқықтық бағыттарды ұштастырған); криптотрансакцияны бақылаудың ұлттық жүйесін құрған жөн.

3. Криптовалютаның қылмыстық құқықтағы орнына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды екі топқа бөле аламыз:

- криптовалютамен байланысты (криптовалюта қылмыс құралы ретінде) қылмыстық құқық бұзушылықтар;

- криптовалюта саласындағы не қаржылық қылмыс қатарындағы криптовалюталық қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Мұндай топтастыру қылмыстық құқықтық бағытта алдын алу шараларын ұйымдастыруды қажет етеді.

Тек жүйелі тәсілмен ғана криптовалюталарды қолдану арқылы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарға тиімді қарсы тұруды қамтамасыз етуге болады.

Авторлардың үлесі

Хамзина Ж.А. ғылыми дереккөздерге шолу жасап, нормативтік-құқықтық материалдарды жинақтады, зерттеу нәтижелерін жүйелеуге және мақаланың мазмұнын редакциялауға үлес қосты.

Тусубекова А.К. зерттеу тақырыбын айқындап, ғылыми тұжырымдаманы әзірледі, криптовалюталардың құқықтық мәртебесін айқындап, олардың қатысуымен жасалатын қылмыс түрлерін талдады, мақаланың негізгі мәтінін жазды және қорытындыларын қалыптастырды.

7. Perov V.A. Kvalifikatsiya prestupleniy, sovershennykh s ispol'zovaniyem kriptovalyuty: Avtooref... na soisk.uchen.step. k.y.n.-26 s.
8. Utegenova Ye.N. Osobennosti ugovnoy otvetstvennosti za moshennichestvo s ispol'zovaniyem kriptovalyuty // Tsifrovoye pravo. – 2023. – № 3. – S. 48–52.
9. Dolgiyeva M.I. Predotvrashcheniye legalizatsii prestupnogo dokhoda pri ispol'zovanii kriptovalyuty // Vestnik Tomskogo gosudarstvennogo universiteta. 2019. - N4. - S.213-218.
10. Gracheva YU.V., Malikov S.V., Chuchayev A.I. Predotvrashcheniye otkloneniy v tsifrovom mire sredstvami ugovnogo prava // Pravo. Zhurnal Vysshey shkoly ekonomiki. 2020. № 1. S. 188-210.
11. Sidorenko Ye.L. Kriminologicheskiy risk obrashcheniya kriptovalyuty // Ekonomika. Nalogi. Pravo. 2017. - № 6. - S. 147–154.
12. Prostoserdov M.A. Ekonomicheskiye prestupleniya, sovershayemyye v kiberprostranstve, i kontrmery: avtoferentsiya. dis. ...k. vash n. - M., 2016. - 28 s.
13. Bayseytova A.T., Sapash M.A. Kriptovalyuta kak ob"yekt moshennichestva: kvalifikatsiya i voprosy pravoprimeneniya // Respublika Kazakhstan M.I.M. Esbolatov kon'. Nauchnyye trudy Almatinskoy akademii. - 2025. № 2(83) - S. 99-103

FTAXP 10.81.45
ЭОЖ 343.91

<https://doi.org/10.51889/2959-6181.2026.83.1.010>

А.Е. Төлеген^{1*}, Н.Б. Калкаева¹

¹ Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
(e-mail: * alina.tgn@mail.ru, nesibeli77@mail.ru)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ ЗАҢНАМАСЫ БОЙЫНША ҚЫЛМЫСТЫҚ ТЕРІС ҚЫЛЫҚҚА ТАҒАЙЫНДАЛАТЫН ЖАЗА ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Аңдатпа

Мақалада ғылыми негізделген талдау нәтижесінде қылмыстық теріс қылық ұғымын енгізудің негізгі алғышарттары ретінде қылмыстық және әкімшілік құқықтың шекарасын нақтылау, сот төрелігін оңтайландыру және қылмыстық саясатты заман талабына сай жетілдіру қажеттілігі қарастырылады. Сонымен қатар, тәжірибелік мамандардың пікірлері қылмыстық теріс қылық институтының енгізілуі қылмыстық сот ісін жүргізуді жеңілдететінін, құқық қорғау органдарының жүктемесін азайтатынын және қылмыстық жауапкершіліктің әділ әрі тиімді жүзеге асуына ықпал ететінін көрсетеді.

Осы тұрғыда мақалада қылмыстық теріс қылықтар үшін көзделген жаза түрлерінің мазмұны, олардың ізгілендіру саясатына сәйкестігі және құқық қолдану тәжірибесіндегі тиімділігі жан-жақты талданады. Автор бас бостандығынан айырумен байланысты емес жазаларды кеңінен қолданудың маңыздылығын негіздеп, айыппұл, қоғамдық және түзету жұмыстары сияқты баламалы санкциялардың профилактикалық әрі тәрбиелік әлеуетін ашады. Сонымен бірге, шынайы өкіну, жәбірленушімен татуласу, медиация институты және қылмыстық жауаптылықтан босату негіздерінің өзара байланысы қарастырылады.

Зерттеуде БҰҰ құжаттары мен шетелдік тәжірибеге сүйене отырып, жәбірленушінің мүддесін басым ескеретін және дауларды бейбіт жолмен шешуге бағытталған тетіктерді дамыту қажеттілігі дәлелденеді. Қорытындыда қылмыстық заңнаманы жетілдіру, жазаларды саралау және құқық қолдану практикасын тиімді ету жөніндегі ғылыми ұсыныстар беріледі.

Түйін сөздер: қылмыстық теріс қылық, айыппұл, қылмыстық заңнама, жазалар жүйесі, құқықтық реформа, әкімшілік құқық, қылмыстық жауапкершілік, сот төрелігі, құқықтық саясат.